

ДРАГИЋ М. ЖИВОЈИНОВИЋ, истраживач сарадник
Историјски институт Београд
Кнеза Михаила 36/II, Београд, Србија
Е-адреса: dragic.zivojinovic@iib.ac.rs

ПОНОВО О ВЕЛИКОМ ДОМЕСТИКУ АЛЕКСИЈУ РАУЛУ И ЊЕГОВОМ ДАРИВАЊУ МАНАСТИРА СВЕТОГ ЈОВАНА ПРЕТЕЧЕ КОД СЕРА

САЖЕТАК: У раду се расправља о царској простагми из XIV века, написаној на грчком језику, којом се потврђују поклони у земљишним поседима великог доместика Алексија Раула за манастирић Бестелесних, тј. Светих Архангела, у околини Зихне, метоха манастира Светог Јована Претече на Меникејској гори код Сера. Документ је познат научној јавности више од 150 година, а око личности његовог ауктора водиле су се полемике. Ни данас нема јединственог мишљења да ли је настао у канцеларији Стефана Душана или Андроника III. Следствено томе, замагљена је и личност главног протагонисте, без чијих дарова не би ни било простагме – нема усаглашеног става да ли је високу титулу добио од ромејског или српског двора. Будући да се особа истог имена појављује у још неколико аката на грчком језику, међу којима има и оних несумњиво потеклих из српске средине, разматрањем њихових података, анализом унутарњих и спољних одлика спорне простагме, те рекапитулацијом досадашњих научних резултата, покушава се расветлити личност Алексија Раула и одговорити на питање ко је ауктор исправе која потврђује поклоне великог доместика.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: велики доместик Алексије Раул, Стефан Душан, Андроник III, простагма, српска и византијска владарска канцеларија, XIV век

Породица Раул (*Раουλ*), забележена у XIV столећу и као Ралис (*Ραλλίης*), норманског је порекла и јавља се у Византији, највероватније, крајем XI века. Током XII столећа њени припадници стичу велике поседе у Тракији и убрајају се међу друштвену елиту. У наредном веку доживљаваће успоне и падове, али ће од времена Андроника II Палеолога (1282–1328) кренути њихов повратак у царску милост, па ће досегнути висока дворска достојанства.¹

¹ О њима вид. Sterios Fassoulakis, *The Byzantine Family of Raoul-Ral(l)es*, Athens 1973, passim; *The Oxford Dictionary of Byzantium* III, ed. Alexander P. Kazhdan, New York – Oxford 1991, 1771.

Један из њихових редова, Алексије Раул,² живео је у Серу и околини од четврте деценије XIV столећа и, у једном тренутку, понео звање великог доместика. У документу на грчком језику, повезаним с манастиром Светог Јована Претече на Меникејској гори код Сера, помиње се *μέγας δομέστικός* Алексије Раул као дародавац ове монашке обитељи. Овај акт је царска простагама којом се потврђује земљишна донација у околини Зихне – доместикови поседи у атару села Желихова поклањају се меникејском метоху, манастиру Светих Архангела, код овог градића.³

Научницима је одавно позната ова исправа. Према преписима који су учињени средином XIX века за немачког историчара Карла Хопфа, објављена је у збирци Франца Миклошича и Јозефа Милера,⁴ док је на темељу копије из рукописа н^о 95 Народне библиотеке Србије, угледала светлост дана у монументалној едицији Стојана Новаковића.⁵ Документ је сачуван у непотпуну облику, а његов деветнаестовековни преписивач, извесни Георгије Јоанидис, атрибуисао га је као „другу простагму о земљи коју је поклонио велики доместик Раул” (*Ἐτερον πρόσταγμα διὰ τὴν γῆν τὴν δέδωκεν ὁ μέγας δομέστικός ὁ Ῥαούλ*).⁶ Будући да му је у рукописима, које су као предлошке користили бечки издавачи и Новаковић, претходила краљевска простагама Стефана Душана о елевтерима и он је публикован као продукт канцеларије српског владара.⁷ Даља истраживања која су, независно један од другог и готово истовремено, обавили Стилпон Кирјакидис, Франц Делгер и Александар Соловјев, указала су на Андроника III као скоро сигурног ауктора простагме.⁸ Владимир Мошин је наспрам таквих гледишта имао одређених резерви, али се, ипак, није одлучио да дотичну исправу укључи у збирку коју је, заједно са Соловјевим, требало да приреди. Најважнији разлог био је то што тада још увек није имао доказе у изворном материјалу да је међу

² О његовој личности вид. S. Fassoulakis, *н. г.*, н^о 32, 48–50; *Prosopographischer Lexikon der Palaiologenzeit* 10. Hrsrg. Erich Trapp et al., Wien 1990, н^о 24111. Такође, вид. и ниже, нап. 12 и рад Василики Кравари из нап. 15.

³ Зихна се налази неких 25 км источно од Сера, док је Желихово смештено око 5 км на југоисток од Зихне; вид. André Guillou, *Les archives de Saint-Jean-Prodrome sur le mont Ménécée*, Paris 1955, 6–7 (карта).

⁴ *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana* V, edd. F. Miklosich, I. Müller, Vindobonae 1887, н^о 24, 122–123.

⁵ С. Новаковић, *Законски споменници српских држава средњега века*, Београд 1912, 728.

⁶ Alexandre Soloviev, “Les diplômes grecs de Ménoikeon attribués aux souverains byzantins et serbes”, *Byzantion* 9 (1934), 305; Ђорђе Бубало, „Прилози српској дипломатици”, *Хиландарски зборник* 12 (2008), 78. Документу недостаје, иначе, менелогом којим су се потписивале царске простагме и у византијској и у српској дипломатичкој пракси.

⁷ Руски историчар Тимофеј Флорински, који је показао да већи део повеља из рукописа н^о 95 Народне библиотеке Србије, приписаних српском владару, заправо треба атрибуисати византијским василевсима Андронику II и Андронику III, истакао је како у самом тексту исправе нема ничега што би директно оповргло или потврдило Душаново ауторство: Т. Флоринский, *Памятники законодательной деятельности Душана, царя Сербов и Греков*, Киев 1888, 131.

⁸ S. Kyriakidis, „Τα χρυσόβουλλα της παρά τας Σέρρας μονής του Προδρόμου”, *Εἰς μνήμην Σπυρίδωνος Λάμπρου*, Athina 1934, 539; F. Dölger, *Die Urkunden des Johannes-Prodromos-Klosters bei Serrai*, Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Abteilung, Heft 9, München 1935, 37–38; A. Soloviev, “Les diplômes grecs de Ménoikeon”, 305.

Душановим грчким племством било и неког доместика из породице Раула.⁹ Тезе о ауторству Андроника III држао се и Андре Гију у свом послератном издању меникејских аката.¹⁰ Када је, међутим, Мошин дошао до исправе из архива манастира Ватопеда, из 1366. године, у којој се недвосмислено спомиње Раул из Зихне, велики доместик Србије, било је јасно како је оборен један важан аргумент који је оспоравао српско порекло простагме.¹¹ Оно што је Мошин успут натукнуо, Георгије Острогорски је разрадио у појединости, аргументовано показујући како је, по свему судећи, овај акт проистекао из владарске канцеларије Стефана Душана.¹² Крајем XX столећа јавности је постао доступан картулар Меникејског манастира, тзв. „Кодекс Б”, који је настао средином XIV века (око 1356. године) и у кога су, затим, преписивани акти све до краја XVIII столећа. То је, превасходно, збирка приватноправних докумената, али са многим преписима владарских и патријаршијских аката и судских одлука.¹³ На тај начин је научној заједници презентована и скоро потпуна верзија простагме – менелогем је датуме јануаром индикта VI, па је Леонида Мавроматис узео 1352/53. годину као време њеног настанка у грчкој канцеларији Стефана Душана, док су Андре Гију и Лиза Бену сматрали да је она дело Андроника III из јануара 1338. године.¹⁴ Видимо, дакле, да ово питање није дефинитивно разрешено, премда се може рећи да је мишљење о српском карактеру документа заступљеније у домаћој научној заједници.¹⁵

⁹ А. Соловјев, В. Мошин, *Грчке повеље српских владара*, Београд 1936, xl.

¹⁰ А. Guillou, *Les archives de St-Jean-Prodrome*, n° 25, 89–90.

¹¹ В. Мошин, „Акти из светогорских архива”, *Споменик Српске краљевске академије* 91 (1939), 156, 157 (јул 1366); *Archives de l'Athos XXII. Actes de Vatopédi II: de 1330 à 1376*, éd. dipl. par Jacques Lefort et al., Paris 2006, n° 124, 321, ред 97 (јун 1366).

¹² Г. Острогорски, „Алексије Раул, велики доместик Србије”, *Византија и Словени*, Сабрана дела, књ. IV, Београд 1970, 230–239.

¹³ Ђ. Бубало, *н. г.*, 77–78; Драгић Живојиновић, „Калиник, игуман манастира Хиландара”, *Историјски часопис* [даље *ИЧ*] 52 (2005), 110–112; исти, „Стефан Душан и манастир Светог Јована Претече на Меникејској гори код Сера”, *ИЧ* 70 (2021), 72–73.

¹⁴ L. Mavrommatis, “Sur le grand domestique Alexis Raou”, *Зборник радова Византолошкој инститиуцији* [даље *ЗРВИ*] 34 (1995) 157–162; А. Guillou, “Le Codex B du monastère Saint-Jean-Prodrome (Serrès). Un mémorial pour l’histoire médiévale et moderne de la Macédoine (XIIIe–XIXe siècles)”, *Σύμμεικτα* 9 (1994), 223–224; L. Bénou, *Le codex B du monastère Saint-Jean-Prodrome (Serrès). A (XIIIe–XVe siècles)*, Paris 1998, n° 218, 420–421. У њиховом иницијалном заједничком раду, међутим, било је прихваћено Мавроматисово решење: вид. А. Guillou, L. Mavrommatis, L. Bénou, “Le cartulaire B du monastère Saint-Jean-Prodrome au mont Ménécée (Serrès). Régestes. Les archives de Saint-Jean-Prodrome sur le mont-Ménécée. Inventaire du cartulaire B. Partie A: XIIIe–XVe siècle”, *Byzantion* 65 (1995), 227, n° 221.

¹⁵ Аргументацију Острогорског прихватили су и Душан Кораћ и Божидар Ферјанчић: Д. Кораћ, “The Newly Discovered Charters of Stefan Dušan for the Monastery of Philotheou”, *ЗРВИ* 27–28 (1989), 211; Б. Ферјанчић, *Византијски и српски Сер у XIV столећу*, Београд 1994, 92–93. Василики Кравари није се децидно изјашњавала о овом проблему, али би се имплицитно могло закључити да она, на опрезан начин, не оспорава мишљење српских византолога: V. Kravari, “Nouveaux documents du monastère Philothéou”, *Travaux et mémoires* 10 (1987), 309–310. Живојиновић, најпре, није укључио овај документ у корпус српских владарских исправа на грчком језику, а потом се уздржао од било каквих закључака, задовољивши се тиме да укаже на изнесене ставове: вид. Д. Живојиновић, „Регеста грчких повеља српских владара”, *Мешовића траћа (Miscellanea)* 27 (2006), 57–99; исти, „Стефан Душан и манастир Светог Јована Претече”, 79–80.

Простагма се налази на странама 209 и 210 „Кодекса Б”, исписана је у 24 реда, не рачунајући наслов (који је идентичан као у Јоанидисовим преписима: „*Ἐτερον πρόσταγμα διὰ τὴν γῆν τὴν δέδωκεν ὁ μέγας δομέστικος ὁ Ῥαούλ*”), и представља последњи документ у картулару из средњовековне епохе. Страна 210 оштећена је влагом (иначе, њене три четвртине су празне), па на крајевима 15. и 17. реда има мањих лакуна, док се оне веће налазе у 20, 21. и 22. реду, а 24. ред је, са изузетком индикционе цифре VI (ς'), скоро нечитљив.¹⁶ Овом исправом неименовани цар („царство ми” јавља се у 1, 5, 7, 17. и 22. реду) потврђује свом „дворанину и вазљубљеном” (*οἰκεῖτος καὶ πεφιλημένος*) великом доместику Алексију Раулу, да може даровати метоху Бестелесних (*τοῦ Ἀσωμάτου μετόχιον*), тј. Светих Архангела, који и сам припада манастирској метохији Светог Јована Претече на Меникејској гори, једно земљиште у близини Зихне, смештено унутар Желиховског атара. Пошто је велики доместик упутио молбу цару, овом простагмом се њој излази у сусрет, а Меникејски манастир стиче пуна власничка и наследна права (*κατὰ λόγον γονικότητος*) над овом земљом, за спас душе и помен цара и доместика (*ψυχικῆς ἔνεκα σωτηρίας καὶ μνημοσύνου τῆς βασιλείας μου καὶ αὐτοῦ*), да њоме господари неузнемираван ни од кога (*ἀνενοχλήτος πάντη καὶ ἀδιασειστος*), а нарочито не од потенцијалних власника Желихова у будућности (*παρὰ τοῦ κατὰ καιροῦς τὸ ρηθὲν χωρίον τὴν Ζελίχοβαν κατασχεῖν μέλλοντος*).¹⁷

Наслов простагме као да сугерише постојање још једног, првог, документа који би се тицао земље што ју је поклонили велики доместик Раул. И заиста, у „Кодексу Б” наилазимо и на такав акт, јер на његовим страницама 94 и 95 срећемо исправу насловљену као: *Ἐτέρα γῆ ἐκ προσενέξεως μεγάλου δομειστίκου τοῦ Ῥαούλ, ἣν ἐκύρωσεν ὁ βασιλεὺς κῦρ Στέφανος διὰ προσταγματος* („Други комад земље у поседу великог доместика Раула, а кога је добио простагмом цара кир-Стефана”). Реч је о даровници великог доместика Алексија Раула за Меникејски манастир којом се поклањају два земљопоседа у области села Желихова, од којих је први добијен од цара.¹⁸ Овај царски поклон добијен је не много времена пре настанка документа, датованог 3. септембром VI индикта, којим га Раул прослеђује Претечиной обитељи, уз једини услов да се врши помен за душу цара и самог доместика (*ψυχικῆς ἔνεκα σωτηρίας τοῦ κραταιοῦ καὶ ἁγίου ἡμῶν αὐθέντου καὶ βασιλέως καὶ ἡμετέρου μνημοσύνου*). На крају даровнице стоји упутница да се „простагма о тој земљи потражи међу простаγμαма” (*Ζητεῖ τὸ πρόσταγμα τῆς τοιαύτης γῆς εἰς τὰ προσταγματα*), што несумњиво указује на царски документ на 209. и 210. страни картулара.

Очигледна је веза између Раулове даровнице и царске простагме која потврђује доместиков поклон. Поставља се питање ко је цар који анонимно фигурише у оба документа. Одговор Андре Гијуа, из времена када је била позната само фрагментарна верзија простагме, гласио је Андроник III. Његово резонување почивало је на чињеници да метоха Светих Архангела нема

¹⁶ L. Bénou, *н. г.*, 421, нап. 414. Вид. исто, 421, ред 24, где чита: *τὸ μὴνὶ [Ἰα]γγοуαρίῳ (ἰνδикτιῶνος) ς' ῥ*. Насупрот томе, упор. L. Mavrommatis, *н. г.*, 161, где се реконструира само: *[τὸ...±10... ἰνδикτιῶνος] ς' ῥ*.

¹⁷ L. Bénou, *н. г.*, n° 218, 420–421, ред. 1, 3, 5, 11–12, 18–19.

¹⁸ Исто, n° 123, 205–206.

на хрисовуљама деде и унука из јуна 1321. године, у којима се набрајају сви Меникејски поседи,¹⁹ као ни на сличној златопечатној исправи Андроника III из јануара 1329. године,²⁰ већ да се јавља на краљевској хрисовуљи Стефана Душана из октобра 1345. године, којом нови господар Сера потврђује имања Светог Јована Меникејског.²¹ Стога је закључио да простагма којом се прикључују нови земљопоседи мора потицати од Андроника III из периода између 1329. и 1341. године.²²

Георгије Острогорски је, међутим, скренуо пажњу да се манастир Бестелесних први пут помиње у простагми Андроника III из јула 1333. године,²³ и то као независна монашка установа која још увек није везана за Продромово општежиће.²⁴ Поред тога, с правом је истакао да Гију погрешно претпоставља да је Раул покљонио метох Светих Архангела манастиру на Меникејској гори – „он му је покљонио земљу за метох Асоматон који се већ налазио у поседу манастира, па се... најранији помен... никако не може оценити као *terminus ante quem* за настанак простагме. Такву би вредност имао само документ који би међу поседима меникејског манастира изричито навео и Раулов поклон...”²⁵

Леонида Мавроматис је, радећи на документима из „Кодекса Б”, уочио повезаност двају аката у којима се помиње велики доместик Алексије Раул, па је, надограђујући тезу Острогорског да је цар Душан издавач простагме и комбинујући је са хронолошким одредницама из ових исправа, предложио 3. септембар 1352. године за даровницу Алексија Раула и 1352/53. годину за простагму српског владара.²⁶ Андре Гију и Лиза Бену су, користећи нови изворни материјал, остали на старим становиштима првоименованог од пре више деценија, не узимајући у обзир ни закључке Острогорског, ни запажања њиховог некадашњег сарадника Мавроматиса.²⁷

Наше је мишљење да треба кренути путем који су отворили Острогорски и Мавроматис. Обавићемо анализу спољашњих и унутрашњих података простагме која ће, на крају, показати у коликој су мери двојица претходно наведених истраживача били на правом трагу.

¹⁹ За ове исправе вид. А. Guillou, *Les archives de St-Jean-Prodrome*, n° 9, 55–56 (Андроник II); n° 10, 58–59 (Андроник III); L. Vénou, *н. г.*, n° 187, pp. 366–368 (Андроник II); n° 190, 374–377 (Андроник III).

²⁰ А. Guillou, *Les archives de St-Jean-Prodrome*, n° 24, 86–89; L. Vénou, *н. г.*, n° 191, 377–380.

²¹ А. Guillou, *Les archives de St-Jean-Prodrome*, n° 39, 129, ред. 56–58.

²² Исто, 90.

²³ За овај акт вид. исто, n° 29, 99, ред 3; L. Vénou, *н. г.*, n° 214, 416, ред. 2–3.

²⁴ Г. Острогорски, „Алексије Раул”, 235. Велико је питање када је манастир Бестелесних ушао у састав Меникејске метохије. У „Кодексу Б” постоје два купопродајна уговора, из јануара и марта 1329. године, у којима се помиње метох Светих Архангела као установа зависна од Светог Јована Претече на Меникејској гори, вид. L. Vénou, *н. г.*, n° 90, 166; n° 96, 172. Како сада објаснити „ћутање” хрисовуље Андроника III из јануара 1329. године и наизглед независни статус Асоматона у јулу 1333. године?

²⁵ Г. Острогорски, „Алексије Раул”, 236.

²⁶ L. Mavrommatis, *н. г.*, 159. Будући да, за разлику од Лизе Бену, није прочитао име месеца у менелогему простагме, датовање је обавио само на основу индикције, вид. горе нап. 16.

²⁷ А. Guillou, “Le Codex B”, 223–224; L. Vénou, *н. г.*, n° 123, 205 (3. септембар 1337. године); n° 218, 420 (јануар 1338. године).

Што се спољних карактеристика документа тиче, пошто не располажемо његовим оригиналом, већ само преписом за манастирски картулар, чини се беспредметним расправљати о њима. Ипак, важна је чињеница где се у картулару налази простагма и који су документи груписани у њеној близини. Расправа о томе, што ће свакако помоћи у решавању питања њеног аутора, може се условно назвати претресањем „спољашњих” одлика исправе.

Оно што треба знати о „Кодексу Б” јесте да је његов средњовековни део збирка аката и notiција правне садржине, насталих у свакодневной пракси. То је, заправо, историјски попис манастирске имовине, прављен средином и у другој половини XIV столећа, на темељу докумената који су се тада чували у архиви општежића. Класификација аката обављена је у духу времена и представља лични рад архивисте, неоптерећеног вишим претензијама, који прикупљањем пратећих докумената сведочи о расту и развоју материјалне баштине своје верске установе.²⁸ Средњовековни „Кодекс Б” може се поделити на две целине, неједнаких дужина. У првој, која заузима странице 1–180 рукописа, документи су распоређени по „кластерима”, било да је, као класификационо мерило узимана личност поклонодавца, било географска локација земљопоседа, било припадност поједином манастирском метоху. Унутар ових „досијеа”, акти су углавном поређани по хронолошком принципу, уз поједина одступања, будући да је много њих датовано искључиво индиктом и месецом, а није мало ни оних без икаквих назнака датума.²⁹ Друга целина, на странама 181–210, састоји се од 32 документа, који су претежном већином (њих 28) хрисовуље и простагме Андроника II, Андроника III; Стефана Душана и Јована V.³⁰ Једини „уљези” у овом делу груписани су иза простагме цара Душана за хиландарског игумана Калиника.³¹

Као што је већ речено, царска простагма о потврди поклона великог доместика Алексија Раула последњи је документ у средњовековној збирци „Кодекса Б”. Исправа која јој претходи је простагма Стефана Душана, датована септембром XIV индикта, тј. септембром 1345. године. Овај акт носи наслов: „хоризма краља за елевтере” (*Ορισμός τοῦ κράλλη διὰ τοὺς ἐλευθέρους*) и њиме се дозвољава меникејским монасима да окупљају слободне сељаке, смештају их на манастирска добра и слободно располажу тим становништвом. Будући да је овај документ издат у првим данима српске власти над Сером, краљ је похитао да сва имања Светог Јована Продрома изузме од свих пореских намета и, у складу с устаљеном ромејском праксом, забрани управним и пореским чиновницима приступ манастирским поседима.³²

²⁸ A. Guillou, *Les archives de St-Jean-Prodrôme*, 20–33; исти, “Le Codex B”, 224; A. Guillou, L. Mavromatis, L. Bénou, “Le cartulaire B”, 196–197.

²⁹ A. Guillou, “Le Codex B”, 220–221.

³⁰ Исто, 223; L. Bénou, *н. г.*, 576–577.

³¹ Реч је о акту јеромонаха Галактиона и три notiције на странама 197–198 картулара, вид. L. Bénou, *н. г.*, н° 200, 394–395; н° 201, 395–396; н° 202, 396–397; н° 203, 397. После овог „интермеца”, чији разлог постојања није лако објаснити, настављају се владарски документи, вид. A. Guillou, “Le Codex B”, 223.

³² L. Bénou, *н. г.*, н° 217, 419–420. Вид. и Д. Живојиновић, „Регеста грчких повеља”, н° 2, 64; исти, „Стефан Душан и манастир Светог Јована Претече”, 73. Ово је, уједно, најстарија позната Душанова исправа за киновион на Меникејској гори.

Шта се може закључити из чињенице да су два претходно поменута документа смештена један до другог на крају картулара? Пре него што покушамо да одговоримо на то питање, констатоваћемо да се пре њих у кодексу налази низ од 13 простагми и хоризми византијских василевса, а затим ћемо укратко размотрити распоред преосталих седам Душанових повеља у картулару.

Листајући манастирски зборник од почетка, најпре ћемо наићи на две исправе, простагму из априла 1346. године и хрисовуљу из маја 1352. године, које је српски цар издао на молбу и у корист свог дворанина, серског властелина Георгија Фокопула Ватаца.³³ Налазе се једна поред друге, на странама 45 и 46 картулара, и окончавају низ од 10 докумената који сачињавају тематски „портфолио” посвећен нареченом племићу.³⁴ Затим, на страни 113 кодекса, сусрећемо простагму краља Душана за кефалију Рајка.³⁵ Она је последњи акт у низу од њих седам из „под-досијеа” епископа Кипријана од Ферема (данашњи Пирин у Бугарској), а уједно припада и ширем документарном „досијеу” Цркве Богородице из Трилиса од укупно 10 дипломатичких јединица.³⁶ Следеће су две простагме у корист Свете Анастасије Фармаколитрије код Зихне, краљевска из последњих месеци 1345. године и царска из фебруара 1352. године.³⁷ И оне су међусобно суседне, на странама 131 и 132, а налазе се унутар „кластера” од 13 аката за Свету Анастасију и Богородицу Остринску.³⁸ Недатована царска хрисовуља Стефана Душана поводом поклона Ирине Хумнине Палеологине, налази се на странама 153 и 154 „Кодекса Б”, и припада „фолдеру” ћерке Нићифора Хумне који броји пет исправа. Захваљујући унутрашњим подацима из Ирениног документарног „досијеа”, било је могуће ставити време издавања хрисовуље у период 1. септембар – 20. децембар 1355. године.³⁹ Коначно, на странама 196 и 197 налазимо цареву простагму за хиландарског игумана Калиника, из јануара 1348. године, којом се старешини српске светогорске обитељи наређује да прекине с ометањем меникејских монаха у рибарењу код њиховог метоха у Есфамену.⁴⁰ Већ је истакнуто да се Душанова наредба Калинику налази у другом делу „Кодекса Б”, у коме документи нису строго груписани у тематске одељке као што је то случај у првој целини картулара. Показаће се, ипак, да ни овде акти нису насумице ређани, него да је постојао изванредан логички след.

³³ За ове акте вид. Д. Живојиновић, „Регеста грчких повеља”, н° 11, 71–72 (простагма); н° 26, 82–83 (хрисовуља); исти, „Стефан Душан и манастир Светог Јована Претече”, 78–79.

³⁴ L. Vénou, *н. г.*, н° 48, 102–103; н° 49, 103–104; Д. Живојиновић, „Стефан Душан и манастир Светог Јована Претече”, 79, нап. 26.

³⁵ За ову исправу с краја 1345. године вид. Д. Живојиновић, „Простагма краља Душана кефалији Рајку”, *Сџари српски архив* [даље *ССА*] 10 (2011), 29–36.

³⁶ L. Vénou, *н. г.*, н° 139, 238; Д. Живојиновић, „Стефан Душан и манастир Светог Јована Претече”, 76.

³⁷ За ове акте вид. Д. Живојиновић, „Регеста грчких повеља”, н° 3, 65 (1345); н° 25, 82–83 (фебруар 1352); исти, „Стефан Душан и манастир Светог Јована Претече”, 76–78.

³⁸ L. Vénou, *н. г.*, н° 156, 270–271; н° 157, 272–273; Д. Живојиновић, „Стефан Душан и манастир Светог Јована Претече”, 77, нап. 20.

³⁹ L. Vénou, *н. г.*, н° 176, 313–314; Д. Живојиновић, „Регеста грчких повеља”, н° 28, 83–84; исти, „Стефан Душан и манастир Светог Јована Претече”, 80.

⁴⁰ За ову исправу вид. Д. Живојиновић, „Простагма цара Стефана Душана хиландарском игуману Калинику”, *ССА* 6 (2007), 103–111.

Српској исправи претходи простагма Андроника II из октобра 1322. године, а иза ње долази недатовани акт јеромонаха Галактиона. Андроников документ бави се укидањем пореза на водовађе и риболовиште које је Продромово општежиће имало у границама царског властелинства у Вернарису,⁴¹ док је део другог акта посвећен подизању цркве на меникејском метоху у Есфагмену.⁴² Види се, дакле, веза са Калиниковом простагмом – то је Есфагмен у случају Галактионовог акта, а право на риболов када је реч о повељи Андроника II.⁴³

Претходно излагање је показало да седам докумената изашлих из владарске канцеларије Стефана Душана није случајном методом разбацано по картулару, већ да иза распореда свакога од њих стоји кохерентна унутрашња логика писца „Кодекса Б”. Умесно је, онда, запитати се зашто Душанова простагма о елевтерима (настала крајем 1345. године) не стоји на последњем месту, уместо што прекида низ од 13 византијских простагми (од којих су све млађе од ње и немају с њом додирних тачака), да би збирку средњовековних докумената у старом манастирском картулару окончала још једна византијска простагма (из јануара 1338. године), која, такође, нема видљивих веза са српском краљевском хоризмом о слободним сељацима. Додајмо и то да би било логично да је простагма, којом се потврђује поклон великог доместика Алексија Раула, померена за неколико места унапред и смештена поред простагме Андроника III из јула 1333. године која се исто бави метохом Бестелесних.⁴⁴

Све претходне недоумице, међутим, нестале би ако би се прихватила теза Георгија Острогорског и Леониде Мавроматиса да је простагму, у којој се говори о Алексију Раулу и његовом поклону, обнародовао цар Душан. Тада би јануар индикта VI постао јануар 1353. године, а средњовековни део картулара окончавале би две простагме српског владара. Исто тако, пун смиао добиле би насловне и закључне примедбе састављача картулара уз даровницу Алексија Раула (на странама 94 и 95 кодекса),⁴⁵ коју би сада требало датовати 3. септембром 1352. године.

Наравно, колико год претходни редови деловали обећавајуће, одређеније закључке не би требало доносити пре него што се обави анализа унутрашњих података документа.

Што се садржине простагме тиче, корисно је поново упутити на резултате истраживања Тимофеја Флоринског, који је још у XIX столећу тврдио да она нити потврђује, нити оспорава могућност настанка овог акта у канцеларији првог српског цара.⁴⁶ Будући да је у међувремену научној јавности постала

⁴¹ L. Bénou, *н. г.*, n° 198, 392–393.

⁴² Исто, n° 200, 394–395.

⁴³ Вернарис је удаљен мање од 3 км од Есфагмена, вид. A. Guillou, *Les archives de Saint-Jean-Prodrome*, 6–7 (карта). Андроникова простагма је насловљена: *Περὶ τοῦ τέλους τῶν σανδαλίον* (L. Bénou, *н. г.*, n° 198, 392), док наслов Душанове гласи: *Ἐτερον πρόσταγμα τοῦ βασιλέως κῆρ Στεφάνου περὶ τῆς ἀλείας καὶ τῶν σανδαλίον* (исто, n° 199, 393).

⁴⁴ Ова исправа Андроника III налази се на страни 207 картулара, вид. L. Bénou, *н. г.*, n° 214, 415–416.

⁴⁵ Вид. горе текст пасуса у коме је нап. 18. Од посебног је значаја наслов: *Ἐτέρα γῆ ἐκ προσενέξεως μεγάλου домεστίκου τοῦ Ῥαούλ, ἣν ἐκύρωσεν ὁ βασιλεὺς κῆρ Στέφανος διὰ προστάγματος*.

⁴⁶ Вид. горе нап. 7.

доступна и Раулова даровница, комбиновани подаци ове две повеле пре иду у корист тезе о Душановом ауторству, него што је оповргавају.⁴⁷

Језик исправе, с друге стране, даје нам материјал за отварање расправе о њеном писцу и наручиоцу. Мавроматис је приметио да нас „језик и стил документа удаљавају од цариградске канцеларије”,⁴⁸ а на избор неуобичајених израза пажњу је скренуо и Острогорски.⁴⁹

Простагма почиње речима: *Ἐπεὶ ὁ οἰκεῖος καὶ πεφλημένος τῆ βασιλεία μου ὁ μέγας δομέστικος κύρ Αλέξιος ὁ Ῥαούλ...* („пошто дворанин и вољени царства ми велики доместик кир Алексије Раул...”), које делују сасвим уобичајено, па ипак, епитет *πεφλημένος* (вољени, вазљубљени) одудара од уобичајене ромејске канцеларијске праксе. Најпре, овакав израз блискости не иде уз статус дворанина, о чему сведоче све остале простагме двојице Андроника и Јована V из „Кодекса Б” – сваком дворанину цар се једноставно обраћа са *οἰκεῖε τῆ βασιλεία μου*, уз навођење његовог имена и титуле.⁵⁰ По правилу, а на то је указао Острогорски,⁵¹ придевак „вољени” се давао само члановима царске породице и коришћен је грчки облик *περιπόθητος*.⁵² У тој форми га срећемо уз помен краљице Симониде, мужа јој Милутина или Јована Кантакузина.⁵³ Штавише, када српски цар ћерку Нићифора Хумна назива својом „вољеном тетком” и он користи стандардну формулацију *ἡ περιπόθητος θεία τῆς βασιλείας μου*.⁵⁴

⁴⁷ За исцрпнију анализу вид. L. Mavrommatis, *н. г.*, 158–159.

⁴⁸ Исто, 159 и, нарочито, нап. 9.

⁴⁹ Г. Острогорски, *Серска област њосле Душанове смрти*, Београд 1965, 99; исти, „Алексије Раул”, 239.

⁵⁰ L. Bénou, *н. г.*, н° 197, 391, ред 1 (пансеваст севаст кир Андроник Мазоматис); н° 206, 400, ред 1 (Маргарит); н° 207, 401, ред 1 (кефалија Волерона, Мосинопоља и Христопоља кир Теодор Палеолог), 402, ред 10 (кир Нићифор Мартин), ред. 12–14 (пансеваст севаст и доместик западних тема кир Георгије Стратиг, пансеваст севаст Никола Теологит); н° 208, 404, ред 1 (доместик кир Јован Тарханиот), ред. 7–8 (севаст кир Нићифор Мартин); н° 209, 407, ред. 8–9 (пансеваст севаст кир Нићифор Мартин); н° 210, 408, ред 1 (велики чауш, кефалија града Сера и хоре Пополије кир Алексије Цаблакон), 409, ред. 24–25 (доместик кир Јован Тарханиот, кир Теодор Палеолог); н° 211, 411, ред 1 (велики чауш, кефалија града Сера и хоре Пополије кир Алексије Цаблакон); н° 212, 412, ред 1 (пансеваст севаст кир Манојло Теологит); н° 214, 416, ред 1 (пансеваст севаст, доместик тема кир Макрин).

⁵¹ Вид. горе нап. 49.

⁵² Изузетак је појава израза *φίλατος* („вољени”) у два маха за краља Милутина, вид. *Archives de l'Athos XX. Actes de Chilandar I: des origines à 1319*, éd. dipl. par Mirjana Živojinović et. al., Paris 1998 [даље *Chilandar I*], н° 29, 205, ред. 3–4; н° 34, 235, ред. 3–4.

⁵³ L. Bénou, *н. г.*, н° 138, 237, ред. 4–5 (*τὸν περιπόθητον γαμβρὸν τῆς βασιλείας μου τὸν μέγαν δομέστικον κύρ Ἰωάννην Παλαιολόγον τὸν Καντακουζηνόν*); н° 189, 372, ред. 18–19 (*περιπόθητος θυγάτηρ αὐτῆς ἡ ὑψηλότητὴ κράλαινα*); н° 190, 374, ред. 1–2 (*ὁ περιπόθητος θεῖος τῆς βασιλείας μου ὁ ὑψηλότητος κράλης Σερβίας καὶ ἡ περιπόθητος θεία τῆς βασιλείας μου ἡ ὑψηλότητὴ κράλαινα Σερβίας*); н° 192, 382, ред. 30–32 (*τοῦ περιποθήτου γαμβροῦ τῆς βασιλείας μου μεγάλου δομεστίκου κύρ Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου τοῦ Καντακουζηνοῦ*); н° 196, 390, ред. 2–3 (*τῆς περιποθήτου θυγατρὸς τῆς βασιλείας μου, τῆς ὑψηλότητὸς ῥηγαίνας Σερβίας*); н° 207, 401, ред. 2–3 (*ἡ περιπόθητος θυγάτηρ τῆς βασιλείας μου ἡ ὑψηλότητὴ κράλαινα*); н° 210, 408, ред. 3–4 (*τῆς περιποθήτου θυγατρὸς τῆς βασιλείας μου τῆς ὑψηλότητὸς κραλαίνης*). За краља Милутина вид. и *Archives de l'Athos XII. Actes de Saint-Pantéléimon*, éd. dipl. par Paul Lemerle et al., Paris 1982, н° 10, ред. 28–30; *Chilandar I*, н° 35, 240, ред. 1–2; н° 42, 267, ред. 28–29; н° 43, 272, ред. 2–4; н° 44, 275, ред. 2–4; н° 45, 278, ред. 1–2; н° 46, 281, ред. 2–3; н° 47, 284, ред. 3–4.

⁵⁴ L. Bénou, *н. г.*, н° 176, 313, ред 1. О могућим разлозима употребе овог степена духовног сродства вид. Д. Живојиновић, „Стефан Душан и манастир Светог Јована Претече”, 80, нап. 32.

Поред тога, када Душан у својим документима користи термин „дворанин”, уз њега нема никаквих епитета, већ се таква особа наводи искључиво именом и са евентуалном функцијом.⁵⁵ Ако је српски владар ауктор простагме о којој расправљамо, онда би се за Алексија Раула с правом могло рећи да је уживао посебан положај на Душановом двору. Како се појам *περιλημένος* у читавом картулару јавља само у једној прилици и пошто је, с друге стране, византијска дворска канцеларија била позната по свом прецизно дефинисаном формулару, јасно је да оваква прецедентност пре говори о српском покрету документа.

О значајном месту које је Алексије Раул заузимао у дворској хијерархији Стефана Душана сведочи још један документ, овога пута несумњиви производ грчке канцеларије првог српског цара. Ради се о акту серског митрополита Јакова који, по владаревом наређењу, утврђује границе поседа светогорског манастира Филотеја у близини Зихне.⁵⁶ У пратњи српског архиепископа срећемо и „најплеменитијег великог доместика и кефалију Раула” (*τοῦ εὐγενεστάτου μεγάλου δομέστικου καὶ κεφαλῆς τοῦ 'Ραοῦλ*),⁵⁷ који ће се на крају документа, у својству претпоследњег од петорице сведока, потписати као „слуга и ујак моћног и светог нашег господара и цара Алексије Дука Раул велики доместик” (*ὁ δοῦλος καὶ θεῖος τοῦ κραταῖοῦ καὶ ἁγίου ἡμῶν ἀθηντοῦ καὶ βασιλέως Ἀλέξιου Δούκα 'Ραοῦλ ὁ μέγας δομέστικος*).⁵⁸ Како је Алексије Раул стекао тај степен, несумњиво духовног сродства са силним владаром Срба и Грка, покушао је да објасни Душан Кораћ,⁵⁹ а ми ћемо се, не улазећи у појединости те анализе за коју и сам аутор каже да у многоме почива на претпоставкама, задовољити закључком да је Душан свакако дозвољавао Раулу да се представља као царски сродник, без обзира колико је то било оправдано. О томе, уосталом, сведоче адреса из простагме, Алексијев потпис у митрополитској исправи и његова титула великог доместика, која је у позној Византији долазила одмах после деспотског, севастократорског и кесарског звања.⁶⁰

Претходна дискусија показала је како је много вероватније да је царску простагму којом се потврђује поклон великог доместика Алексија Раула издао српски владар. Особена решења у формулару повеље указују на рад српског

⁵⁵ L. Bénou, *н. г.*, н° 48, 102, ред 1 (Георгије Фокопул), ред 2 (кефалија града Сера кир Михаило Аврабака); н° 49, 103, ред 1 (Георгије Фокопул); н° 139, 113, ред 1 (Рајко, кефалија Трилиса и Вронта).

⁵⁶ О исправи вид. Д. Кораћ, „Света Гора под српском влашћу (1345–1371)”, *ЗРВИ* 31 (1992), 66–67; Д. Живојиновић, „Регеста грчких повеља”, н° 29, 84. За критичко издање с детаљном анализом вид. V. Kravari, *н. г.*, н° 5, 308–314. Овај дипломатички примерак датован је децембром IX индикта 1355. године, а пошто се у њему владар помиње као жив, несумњиво је обнародован пре 20. децембра и свакако је један од последњих који је издат за Душанове владе.

⁵⁷ V. Kravari, *н. г.*, 313, ред. 4–5.

⁵⁸ Исто, 314, ред. 36–37. Митрополит је потписао пре сведока и, за разлику од њих, то урадио великим словима и српском азбуком: ИАКОВЪ СЪРСО (исто, 314, ред. 32).

⁵⁹ D. Korać, “The Newly Discovered Charters”, 211–214. Основна је теза да се Раул оженио Маријом Палеолог, удовицом Стефана Дечанског и бившом Душановом маћехом, или да је, барем, био повезан на неки начин с њеном породицом.

⁶⁰ *Pseudo-Kodinos and the Constantinopolitan Court: Offices and Ceremonies*, eds. Ruth Macrides et al., London – New York 2013, 26, ред. 12–20 и 28, ред. 1–5 (грчки изворник); 27 и 29 (енглески превод); Г. Острогорски, „Алексије Раул”, 239.

канцеларијског особља које се још увек доследно не држи устаљених бирократских шаблона попут својих ромејских колега. Место простагме у картулару, такође, постаје сасвим логично ако се она посматра као производ чиновника Стефана Душана. Тако датум издавања даровнице великог доместика Алексија Раула постаје 3. септембар 1352, а простагма која је потврђује јануар 1353. године. Недуго затим, у децембру 1355. године, поново срећемо великог доместика и „ујака” српског цара на задатку који му је овај поверио. Њихово „сродство” у ретроспективи потпуно објашњава јединствену адресу у повељи из 1353. године. Поред тога, како би се велики доместик Раул могао сместити у септембар 1337. и јануар 1338. године, прихвати ли се решење Андре Гијуа и Лизе Бену, ако се има на уму да је у то доба, без икакве сумње, друга особа носилац тог звања – будући цар Јован Кантакузин.⁶¹ Са великом дозом сигурности, зато, можемо да тврдимо како је Алексије Раул добио високи наслов од Душана. Да је ромејски дворанин српског цара дуго носио ту титулу и надживео свог добротвора сведочи помен Раул из Зихне, великог доместика Србије, из средине 1366. године.⁶²

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

DRAGIĆ M. ŽIVOJINOVIĆ, Research Assistant
The Institute of History Belgrade
Kneza Mihaila 36/II, Belgrade, Serbia
E-mail: dragic.zivojinovic@iib.ac.rs

ONCE MORE ABOUT THE GRAND DOMESTIC ALEXIOS RAOUL
AND HIS BESTOWMENT OF THE MONASTERY OF
ST. JOHN THE FORERUNNER BY SERRAI

SUMMARY: Alexios Raoul was a scion of a family of Norman origin that appeared in Byzantium at the end of the 11th century and whose members settled in Thrace in the following century. An imperial document in the Greek language, created in the 14th century, confirms the land grants of the Grand Domestic Alexius Raoul for the *metochion* of the Incorporeal near Zychna, a dependent institution of the monastery of St. John the Prodrome on the Mount Menoikeion in the vicinity of Serrai. The first transcripts from the middle of the 19th century that circulated among scholars were not complete (they lacked elements of the date), so this *prostagma* was at first attributed to Stefan Dušan, but later research (from the beginning of the second third of the 20th century) transferred the authorship to Andronikos III. When the Vatopedi document from 1366 was discovered, where the grand domestic of Serbia – Raoul of Zychna – was mentioned, the focus was shifted back to the Serbian ruler. With the discovery of the old monastery cartulary from the 14th century, the so-called “Codex B”, an almost complete version of the *prostagma* (dated January, VI Indiction) was discovered, as well as a previously unknown grant (dated September 3, VI Indiction) by which the Grand Domestic donates lands in the vicinity of Zychna to the Menoikeion monastery. In the meantime, the document of the Metropolitan of Serrai, Jacob the Serb, saw the light of day; there he, on the orders of *Tsar* Dušan, determines the boundaries of the property of the Athonite monastery

⁶¹ Г. Острогорски, „Алексије Раул”, 234–235.

⁶² Вид. горе нап. 11.

of Philotheou in the neighborhood of Zychna, with the help of “the most noble Grand Domestic and *Kephale*” Alexios Raoul, “the servant and uncle of the powerful and our holy lord and *Tsar*”. By analyzing the language and style of the *prostagma*, and by considering the layout of Dušan’s and Byzantine documents within “Codex B”, as well as by bringing them into correlation with the data of other documents, it was concluded that the Serbian ruler issued the *prostagma* in January 1353 and awarded the title of grand domestic to Alexios Raoul, who spent the largest and most significant part of his political life within the borders of the Serbian *Tsardom*.

KEYWORDS: Grand Domestic Alexios Raoul, Stephen Dušan, Andronikos III, *prostagma*, Serbian and Byzantine rulers chancery, 14th century